

הסוגיא הראשונה: 'שואבה' (נ ע"א-ע"ב)

משנה

החליל חמשה ושה, זהו החליל של בית השואבה שאינו דוחה לא את השבת ולא את יום טוב.

גמרא

- [1] איתמר, רב יהודה ורב עינא. חד תני: שואבה, וחד תני: חשובה.
- [2] אמר מר זוטרא: מאן דתני שואבה לא משתבש, ומאן דתני חשובה לא משתבש.
- [3] מאן דתני שואבה לא משתבש – דכתיב ושאתם מים בששון.
- [4] ומאן דתני חשובה לא משתבש – דאמר רב נחמן > רוב כתבי היד גורסים: "רב נחמן בר יצחק" <: מצוה חשובה היא > ברוב העדים חסרה "היא" < ובאה מששת ימי בראשית.

א. מחלוקת
אמוראים בנוסח
המשנה

ב. הסברים
לשתי
הגירסאות

מסורת התלמוד

[4-1] חד תני... וחד תני... אמר ר' זוטרא: מאן דתני... לא משתבש ומאן דתני... לא משתבש – השו"ב ביצה לה ע"ב; עבודה זרה ב ע"א. [1] חשובה – השו"ב מכילתא דרשב"י לשמות יב טז (מהד' אפשטיין-מלמד, עמ' 19); ספרא אחרי מות פרק ז, סימן ה (מהד' וייס, פג ע"א). [3] שואבה... ושאבתם מים בששון – ירושלמי סוכה ה א, נא ע"א; רות רבה פרשה ד. ושאבתם מים בששון – ישעיהו יב ג. [4] חשובה היא ובאה מששת ימי בראשית – השו"ב מכילתא ויסע פרשה א (מהד' הורוביץ-רבין, עמ' 159, "אירעה שבת להיות, שהיא סדורה ובאה מששת ימי בראשית"); פסיקתא זוטרתא שמות טז כט ("השבת הידועה ובאה מששת ימי בראשית").

רש"י

החליל חמשה וששה פעמים שהוא ששה ימים, פעמים חמשה. וזהו חליל שהיו מחללין לרבות שמחה לבית השואבה, דמפרש במתניתין. בית השואבה כל שמחה זו אינה אלא בשביל ניסוך המים, כדמפרש ושאבתם מים בששון. שאינו דוחה וכו' הלכך, חל יום טוב להיות בשבת – פשו להו ששה חולו של מועד, נמצא חליל ששה, חל יום טוב בחול – הו להו תרי יומי, שבת ויום טוב דלא דחי להו (שבת), פשו להו חמשה. מששת ימי בראשית דאמרן לעיל: שיתין נבראו מששת ימי בראשית לקבל הנסכים.

תקציר

לפי משנה סוכה ד א, "החליל חמשה וששה". משנה סוכה ה א מסבירה שהכוונה לחליל של בית השואבה שאינו דוחה לא את השבת ולא את יום טוב. הסוגיא מציינת גירסא חלופית במשנה ולפיה מדובר בחליל של בית "החשובה", ושתי הגירסאות זוכות להסברים מפי האמורא מר זוטרא: "שואבה" בעקבות ישעיהו יב ג, ו"חשובה" משום שמצווה זו חשובה ובאה מששת ימי בראשית.

הניתוח מתמקד בתולדות שמחת בית השואבה. מן הניתוח עולה שחליל של בית השואבה היה במקורו תהלוכה בראשות חלילן שהתקיימה בבקרים של חול המועד סוכות, וליוותה את שאיבת המים מן השילוח והבאתם למקדש לצורך ניסוחם על גבי המזבח. לאחר מות הורדוס הועברה התהלוכה למקדש עצמו והפכה לחגיגת אורים לילית בעזרת הנשים, עם ריקודים בליווי כלי נגינה רבים, במקום החליל הבודד. בשלב זה המשיכו רבים לכנות את החגיגה בשמה המקורי, אך אחרים החלו לכנותה "שמחת בית החשובה", דהיינו "בית החשיבות", המקדש. השימוש הנדיר ב"חשובה" כשם עצם לא היה מוכר למר זוטרא, והוא פירש את השם מחדש במובן חגיגת הבית שבה מתקיימת המצווה ה"חשובה ובאה מששת ימי בראשית", מצוות ניסוך המים, שעלתה במחשבתו של הקב"ה כשברא את השתין הקמאיים בששת ימי בראשית.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

הפיסקא מן המשנה המובאת בדפוס וילנה בראש הסוגיא והפרק, ובעקבות דפוס וילנה גם במהדורה שלנו, "החליל חמשה וששה, זהו החליל של בית השואבה שאינו דוחה לא את השבת ולא את יום טוב", היא הרישא של משנה א בפירקין. רישא זו מהווה המשכו הישיר של פרק ד במשנה סוכה. במשנה סוכה ד א נמנו מצוות היום השונות הקשורות בחג הסוכות: "לולב וערבה ששה ושבעה. ההלל והשמחה שמונה. סוכה וניסוך המים שבעה, והחליל חמשה וששה". הלכותיהם של הפריטים ברשימה זו – לולב וערבה, הלל ושמחה, סוכה וניסוך המים – נידונים אחד אחד בהמשכו של פרק ד במשנה סוכה, ואילו במשנה סוכה ה א מתפרש הפריט האחרון ברשימה, "החליל", בלשון זו: "החליל חמשה וששה, זהו חליל של בית השואבה שאינו דוחה לא את השבת ולא את היום טוב". המשך משנה א ומשניות ב-ד בהמשך הפרק, לעומת זאת, אינן מתייחסות ל"חליל" כלל, אלא ל"שמחת בית השואבה", וזה לשונן:

[משנה א, סיפא] אמרו: כל מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו. [ב] מוצאי יום טוב הראשון של חג ירדו לעזרת נשים ומתקנין שם תקון גדול. ומנורות של זהב היו שם, וארבעה ספלים של זהב בראשיהן, וארבע סולמות לכל אחד ואחד. וארבעה ילדים מפרחי כהונה ובידיהם כדים של שמן של מאה ועשרים לוג, שהן מטילין לכל ספל וספל. [ג] מבלאי מכנסי כהנים ומהמייניהן, מהן היו מפקיעין, ובהן היו מדליקין. ולא היה חצר בירושלים שאינה מאירה מאור בית השואבה. [ד] חסידים ואנשי מעשה היו מרקדים לפניהם באבוקות של אור שבידיהן, ואומרים לפנין דברי שירות ותושבחות. והלויים בכנורות ובנבלים ובמצלתים ובחצוצרות ובכלי שיר בלא מספר, על חמש עשרה מעלות היו יורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים כנגד חמשה עשר שיר המעלות שבתהלים, שעליהן ליום עומדין בכלי שיר ואומרים שירה. ועמדו שני כהנים בשער העליון שיוור מעזרת ישראל לעזרת נשים ושני חצוצרות בידיהן. קרא הגבר, תקעו והריעו ותקעו. הגיעו למעלה עשירית, תקעו והריעו ותקעו. הגיעו לעזרה, תקעו והריעו ותקעו. היו תוקעין והולכין עד שמגיעין לשער היוצא מזרח. הגיעו לשער היוצא ממזרח, הפכו פניהן למערב ואמרו: אבותינו שהיו במקום הזה אחוריהם אל היכל ופניהם קדמה והמה משתחוים קדמה לשמש, ואנו ליה עינינו. ר' יהודה אומר, היו שונין ואומרי: אנו ליה וליה עינינו.

הסוגיא שלנו עוסקת בביטוי "בית השואבה", המרכיב העיקרי בביטויים "חליל של בית השואבה" (משנה סוכה ה א, רישא), "שמחת בית השואבה" (שם, סיפא) ו"אור בית השואבה" (ה ג). על פי רוב מפרשים ש"בית השואבה" קשור בפריט הקודם ל"חליל" במשנה סוכה ד א, ניסוך המים,

ומדובר בחגיגות שליוו את ניסוך המים בימי חול המועד סוכות; אמנם "ניסוך המים שבעה" ו"החליל חמשה וששה" בלבד, כיוון שהחליל ליווה את ניסוך המים רק באותם ימים של סוכות שאינם לא יום טוב ולא שבת.¹

הגירסא "בית השואבה" נמצאת בכל ההיקריות של הביטוי בכתבי היד העיקריים של המשנה,² אך יש גורסים "בית השאובה" במקום "בית השואבה".³ אף על פי שהתיעוד של הגירסא היא דל למדי, ומופיע בעיקר במשניות עם פירוש הרמב"ם (משום שהרמב"ם עצמו גרס כך באוטוגרף) ובנוסח המשניות שבעדי הבבלי, רוב החוקרים העדיפו את הגירסא "שואבה",⁴ או וריאציה על גירסא זו שהציע שאול ליברמן, "שובה",⁵ בין היתר משום שבסוגיא שלנו מוצעת הגירסא החלופית "חשובה", והחילוף שאובה/חשובה או שובה/חשובה מסתברת יותר מן החילוף שואבה/חשובה, ביטויים שאינם דומים לא במשקל ולא בהגייה. כנגד גירסא זו והגייה זו הביא צ"מ פוקס עדויות נוסח וראיות פילולוגיות מוצקות. לדעתו נוסח המשנה המקורי היה "השאבה", שהוגה ואף נכתב בכתב מלא "השואבה" במסורת ארץ ישראל ובמסורת סורא, והוגה ואף נכתב בכתב מלא "השאובה" במסורת פומבדיתא. מסורת פומבדיתא היא המשתקפת בחילוף שאובה/חשובה שבסוגיא שלנו, שכן רב עינא, רב יהודה, מר זוטרא ורב נחמן בר יצחק⁶ – כולם מחכמי פומבדיתא.⁷ לעומת זאת, גירסת סורא היא המשתקפת בשאלתנות, והיא זהה למסורת הארץ-ישראלית שהשתמרה ברוב עדי הנוסח של המשנה, פרט לאלו שהושפעו מן הגירסא שגרסו בבבלי, על פי מסורת פומבדיתא, או מגירסת הרמב"ם בפירושו – "שואבה".

בין החוקרים שציידו בגירסא "שואבה" נתגלעה מחלוקת גדולה: אפשטיין ודעימיה פירשו "שואבה" במובן 'מים שאובים', ואילו גייגר ודעימיה ניתקו את עניין "בית השאובה/השובה" לחלוטין מעניין המים ופירשו על פי הסורית "שובא, שובתא", ואותה פירשו במובן 'אש' או 'אבוקה', על שם המנורות שהדליקו בעזרה בשמחת בית השואבה לפי משניות ב-ג בפירקין, והאבוקות ששימשו בשעת הריקוד בשמחת בית השואבה לפי משנה ד בפירקין.⁸

ביחס בין בית השואבה וניסוך המים עסקנו לעיל, בנספח מיוחד לפרק ד, סוגיא כא, בפתח רצף הסוגיות העוסקות בניסוך המים. מן הדברים ההם יוצא בבירור שיש לגרוס ברישא של משנה סוכה א א "חליל של בית השואבה", והכוונה לחליל של השילוח, החליל שליווה את שאיבת המים מן השילוח לצורך ניסוך המים (משנה סוכה ד ט). בשלב מאוחר העבירו טקס זה מן השילוח אל העזרה, ופירשו שהמקדש עצמו הוא מעייני הישועה שממנו שואבים רוח הקודש,

1 ראו, למשל, פירוש רש"י לסוכה מב ע"ב, ד"ה החליל.

2 ראו תיעוד מלא אצל י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 320; מ"צ פוקס, "שמחת בית השואבה", תרביץ נה (תשמ"ז), עמ' 180.

3 ראו אפשטיין ופוקס, שם.

4 לביבליוגרפיה מלאה בנושא ראו פוקס שם, עמ' 173-177. ראשון החוקרים שהציע לגרוס כך היה אברהם גייגר; ראו A. Geiger, *Lehr- und Lesebuch zur Sprache der Mishnah*, Breslau 1865, v. 2, pp. 22-24, 131. גייגר, שלא ידע שהנוסח "שואבה" מופיע בעדי המשנה עם פירוש הרמב"ם ובעדי הבבלי, התבסס על התרגום המיוחס ליונתן לזכרים טו יד, "ותיחדון בחדות חגיכון בשאובתא וחלילא". בעקבותיו של גייגר הלכו רבים. ראו י"נ אפשטיין, "ללקסיקון התלמודי", תרביץ א (תר"ץ), עמ' 135-136, ואפשטיין (לעיל, הערה 2), עמ' 321-322; ג' שלום, "בית השואבה", תרביץ ב (תש"ה), עמ' 250; ח' אלבק, ששה סדרי משנה, סדר מועד, ירושלים תשי"ז, עמ' 255-256, 274; י' קוטשר, "מבעיות המילונות של לשון חז"ל", בתוך: ערכי המילון החדש, כרך א, רמת גן תשל"ב, עמ' 44 הערה 58, וראו תיעוד נוסף אצל פוקס, שם.

5 ש' ליברמן, "מכילתא", קריית ספר יב (תרצ"ה-תרצ"ו), עמ' 56, וירושלמי כפשוטו, ירושלים תרצ"ה, עמ' 97; ש' קרויס, תוספות הערוך השלם, וינה תרצ"ו, עמ' 388, ערך שא"ב, וראו תיעוד נוסף אצל פוקס, שם. גירסא זו מתועדת רק בכ"י ימני של פירוש המשניות לרמב"ם; אך גם בכ"י זה הנוסח במשנה עצמה הוא "השאובה", ראו אפשטיין, "ללקסיקון התלמודי", שם; וכפי שהעיר פוקס, שם, עמ' 178, מכיוון שיש לנו אוטוגרפיה של פירוש המשניות לרמב"ם, ובה הגירסא "השאובה", כל עדות נוספת מתוך עדים שונים של פירוש המשניות לרמב"ם אינה אלא שיבוש.

6 כך הגירסא בכ"י לונדון, כ"י וטיקן 134 ובכתבי היד התימניים. בכ"י מינכן 95 הגירסא "רב נחמן" סתם, כמו בדפוסים, ואילו בכ"י מינכן 140 וכ"י אוקספורד 366 אין ייחוס כלל, ומדובר בהמשך המימרא של מר זוטרא המסביר את שתי האפשרויות.

7 כך לפי בעל סדר תנאים ואמוראים, המונה את מר זוטרא בין ראשי ישיבת פומבדיתא, ופוקס (לעיל, הערה 2), עמ' 191. אך ראו א' כהן, "מר זוטרא האמורא – ראש ישיבת פומבדיתא?", בר אילן ל-לא (תשס"ו), עמ' 181-212, המפקפק בעדות זו ומשייך את מר זוטרא לאסכולה הסוראית.

8 ממאנו בסורית את השורש ש"ב במובן "לוחט, יבש", ובעקבותיו המילה "שובא, שובתא" במובן להט, רוח לוחטת ויבשה, או יובש, אך התיעוד הספיצי במובן "אבוקה" אינו מופיע במילונים, והוא שנוי במחלוקת. ראו אפשטיין (לעיל, הערה 2), עמ' 322 הערה 3; פוקס, שם עמ' 176.

והמירו את החליל בשמחה הגדולה, עם "כלי שיר ללא מספר" (משנה סוכה ה ד). מכאן ועד לסוף המדור נביא את עיקרי הדברים שהבאנו שם, הנוגעים לענייננו. משנתנו, סוכה ה א, מתייחסת לשני מושגים שמשמעותם אינה ברורה כל צורכה: "החליל" או "חליל של בית השואבה" ו"שמחת בית השואבה":

החליל חמשה וששה, זהו החליל של בית השואבה שאינו דוחה לא את השבת ולא את יום טוב. אמרו: מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו.

לפי המשך הפרק במשנה (משניות ב-ד), בכל לילה מלילות חול המועד סוכות התקיימה בעזרה של בית המקדש חגיגה עממית גדולה ובה הדליקו מנורות ורקדו במשך הלילה. חגיגה זו כונתה "שמחת בית השואבה". לקראת סוף החגיגה, עם קרות הגבר, צעדו שני כוהנים ממערב למזרח לאורך העזרה ותקעו בחצוצרות עד שהגיעו לשער המזרח. אז הסתיים הטקס ב"אחורה פנה" פתאומי ובהצהרת אמונים לאלוהים (משנה סוכה ה ד):

הגיעו לשער היוצא ממזרח, הפכו פניהן למערב, ואמרו: "אבותינו שהיו במקום הזה אחוריהם אל היכל ופניהם קדמה והמה משתחוים קדמה לשמש", ואנו ליה עינינו. ר' יהודה אומר: היו שונים ואומרים "אנו ליה וליה עינינו".

מי הם "אבותינו שהיו במקום הזה" ש"אחוריהם אל היכל ה' ופניהם קדמה והמה משתחוים קדמה לשמש"? מדובר במובאה מיחזקאל ח טז שעניינה הכנסת פולחן השמש להיכל בימי הבית הראשון. אך מה ראו כוהני הבית השני לחדש פולמוס זה בהצהרה פורמלית, במסגרת טקס רב רושם בחג הסוכות?

במקום אחר⁹ הצעתי שמדובר בפולמוס משלהי ימי הבית נגד אופיין של חגיגות חג החנוכה בבית המקדש בימי המלך הורדוס. שיערתי במאמר ההוא שהורדוס אימץ את החג של המכבים ושל חנוכה הבית בימי המכבים והפך אותו לחג לכבוד עלייתו לשלטון בדצמבר של שנת 40 לפני הספירה, ולאחר מכן גם לחג חנוכה מקדש הורדוס שחלה במקרה, לפי יוסף בן מתתיהו (קדמוניות טו, 423), ביום עלייתו של הורדוס לשלטון. אף הדלקת הנרות בחנוכה הונהגה בימי הורדוס כחיקוי לחגי חורף של עמים אחרים: חגי חורף רבים הפכו לחגי אורים לכבוד "הולדת השמש" ברחבי האימפריה הרומית במאה הראשונה לפני הספירה, בעקבות אימוץ לוח השמש היוליאני בימי יוליוס קיסר, סמוך לפני המלכתו של הורדוס. בימי הורדוס חגגו את חנוכה המקדש בחנוכה בהדלקת נרות בעזרה, כמו בשמחת בית השואבה (משנה סוכה ה ב), ואפשר שהדלקה זו לוותה בפנייה ובהשתחויה לכיוון השמש העולה במזרח. לאחר ימי הורדוס נעשו מאמצים להשכיח את היסודות הפגניים של הדלקת הנר וחנוכה וקשרו בין הנרות לבין חנוכה הבית בימי החשמונאים. בשלב זה ציינו את החזרה בתשובה מחג האורים של הורדוס, בעל האופי הפגני, על ידי טקס "שמחת בית השואבה" בחג הסוכות, שבו אמנם הדליקו נרות אך פנו מערבה, לכיוון קודש הקודשים.¹⁰

ובאמת כבר תהו החוקרים על קנקנה של "שמחת בית שואבה" זו, שמוצאה ומשמעה אינם ברורים. על פי רוב קושרים את שמחת בית השואבה בניסוך המים המתואר בפרוטרוט במשנה סוכה ד ט:

9 מ' בנוביץ, "הורדוס וחנוכה", ציון סח (תשס"ג), עמ' 40-5.
10 שם, עמ' 32. חוקרים רבים הצביעו על הדמיון שבין שמחת בית השואבה לחנוכה. R. Leszynsky, "Das Laubhuettenfest. Chanukka", *Monatsschrift fuer Geschichte und Wissenschaft des Judentums* 55 (1911), pp. 400-418; S. Zeitlin, "The Chanukka", *Bet Ha-Shoebah and the Sacred Fire*, *Jewish Quarterly Review* 43 (1953), pp. 217-223 תחליף פרושי לחג החנוכה כולו, ורואים בניסוך המים זכר לחנוכה המזבח של הבית השני על פי המתואר במקבים ב א יח-ל: אש המזבח מן הבית הראשון נשתמרה בצורת נפט, ונחמיה שפך את הנפט על אבני המזבח כדי להדליקן באש קדש. ברם, ספק אם ניסוך מי מעיין לתוך ספל נקוב שעל גבי המזבח (יחד עם נסך יין!) היה מזכיר לעם את הסיפור הזה, מה גם שלא מצאנו שום קשר בין הסיפור הזה – שנשתמר כהסבר לחג החנוכה – וסוכות, פרט לעובדה שחנוכה מכונה שם "חג הסוכות והאש" (מכבים ב א יח). לעניין זה ראו בנוביץ, שם, עמ' 9-15.

ניסוך המים כיצד? צלוחית של זהב מחזקת שלשת לוגים היה ממלא מן השילוח. הגיעו לשער המים, תקעו והריעו ותקעו. עלה בכבש ופנה לשמאלו. שני ספלים של כסף היו שם. רבי יהודה אומר: של סיד היו, אלא שהיו מושחרין פניהם מפני היין. ומנוקבין כמין שני חוטמין דקין, אחד מעובה ואחד דק, כדי שיהיו שניהם כלין בבת אחת. מערבי של מים, מזרחי של יין.

במשנה סוכה ה' ה' מבואר שתהלוכה זו התרחשה בבוקר, והסתיימה בשעת הקרבת תמיד של שחר, כשניסכו את המים יחד עם נסכי היין של תמיד של שחר.¹¹ שמחת בית השואבה, לעומת זאת, המתוארת בפרוטרוט מסוף משנה א' של פרק ה' עד משנה ד', היא טקס המתרחש בלילה ומסתיים סמוך לאחר קריאת התרגום, כמה שעות לפני עלות השחר:

(א)... אמרו: כל מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו. (ב) מוצאי יום טוב הראשון של חג ירדו לעזרת נשים ומתקנין שם תקן גדול. ומנורות של זהב היו שם, וארבעה ספלים של זהב בראשיהן, וארבע סולמות לכל אחד ואחד. וארבעה ילדים מפרחי כהונה, ובידיהם כדים של שמן של מאה ועשרים לוג, שהן מטילין לכל ספל וספל. (ג) מבלאי מכנסי כהנים ומהמייניהן, מהן היו מפקיעין ובהן היו מדליקין. ולא היה חצר בירושלים שאינה מאירה מאור בית השואבה. (ד) חסידים ואנשי מעשה היו מרקדים לפניהם באבוקות של אור שבידיהן, ואומרים לפניהן דברי שירות ותושבחות. והלויים בכנורות ובנבלים ובמצלתיים ובחצוצרות ובכלי שיר בלא מספר, על חמש עשרה מעלות היורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים, כנגד חמשה עשר שיר המעלות שבתהלים, שעליהן לויים עומדין בכלי שיר ואומרים שירה. ועמדו שני כהנים בשער העליון שיורד מעזרת ישראל לעזרת נשים, ושני חצוצרות בידיהן. קרא הגבר תקעו והריעו ותקעו...

מה הקשר בין שמחת בית השואבה לניסוך המים? ההסבר המקובל הוא שבמשך כל אחד מלילות חול המועד סוכות חגגו בעזרה עם אורות וריקודים וכלי שיר, ובסוף החגיגה החלה תהלוכה של כוהנים עם חצוצרות מעזרת ישראל דרך המעלות והעזרה ושער המקדש המזרחי אל השילוח,¹² שם מילאו צלוחית במים וצעדו צפונה לכיוון המקדש ונכנסו מדרום, דרך שער המים, כדי להגיע ישר אל המזבח בשעת הקרבת תמיד של שחר ולנסך את המים מן השילוח יחד עם נסכי היין של תמיד של שחר. החגיגות הליליות בעזרה ותהלוכת היציאה מן המקדש אל השילוח נקראו "חליל של בית השואבה" או "שמחת בית השואבה", ואילו התהלוכה מן השילוח חזרה אל המקדש נקראה "ניסוך המים", ולמעשה מדובר בתהלוכה אחת.¹³

אך תיאור זה אינו נראה, מכמה סיבות:

1. כל השמחה הזאת אמורה להיות הסבר למצוות "החליל" הנמנית עם מצוות חג הסוכות במשנה סוכה ד' א. ואכן, חליל זה, הנהוג חמישה או שישה, מוסבר בתחלת פרק ה' של משנה סוכה כ' חליל של בית השואבה. אך בחגיגות שבעזרה המתוארות במשנה סוכה פרק

11 השו"ג גם תוספתא סוכה ג טז (מהד' ליברמן, עמ' 270-271); בבלי יומא כו ע"ב.

12 ראו תוספות סוכה נא ע"ב, ד"ה קרא הגבר; ח' אלבק, ששה סדרי משנה, מועד, ירושלים תל אביב תשי"ב, עמ' 274, ד"ה היוצא למזרח; י"נ אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, ירושלים תל אביב תשי"ז, עמ' 351-352, וכן J. Rubenstein, *The History of Sukkot in the Second Temple and Rabbinic Periods*, Atlanta 1995, pp. 142-143. פירוש אחר הוא שהכוהנים שבעזרה סימנו בתקיעותיהם לאחרים שיש לרדת ולשאוב מים מן השילוח. ראו רש"י סוכה נא ע"ב, ד"ה תקעו והריעו; לתיעוד נוסף לדעה זו ראו רובנשטיין, שם, הערות 144 ו-146.

13 שילוב זה של שני הטקסים נרמז, לכאורה, במשנה סוכה ה' ה': "אין פוחתין מעשרים ואחת תקיעות במקדש, ואין מוסיפין על ארבעים ושמנה. בכל יום היו שם עשרים ואחת תקיעות במקדש... ובערב שבת היו מוסיפין עוד שש... ערב שבת שבתוך החג היו שם ארבעים ושמנה: שלש לפתיחת שערים, שלש לשער העליון, ושלש לשער התחתון, ושלש למלוי המים, ושלש על גבי מזבח. תשע לתמיד של שחר, ותשע לתמיד של בין הערבים, ותשע למוספין. שלש להבטיל את העם מן המלאכה, ושלש להבדיל בין קודש לחול". אך יש לשים לב לכך שמספר התקיעות במשנה סוכה ה' ה' אינו תואם את ששנינו בתיאור שמחת בית השואבה במשנה סוכה ד' ד. לפי משנה סוכה ה' ה', עד לתקיעות של מילוי המים המתוארות במשנה סוכה ד' ט' תקעו והריעו ותקעו בחצוצרות שלוש פעמים נוספות בבוקר של חול המועד סוכות: "שלוש לפתיחת שערים, שלוש לשער העליון, שלש לשער התחתון..." לעומת זאת, לפי משנה סוכה ה' ד' תקעו שלוש לשער העליון, שלוש על המעלה העשירית, שלוש בעזרה, ואז תקעו ברצף עד שהגיעו לשער התחתון – הרבה יותר משלוש קבוצות של שלוש, מה שמוכיח שהתיאור שבמשנה סוכה ה' ה' אינו מתייחס לטקס "שמחת בית השואבה" שבמשנה סוכה ה' ד' (ראו תוספתא סוכה ד' י, מהד' ליברמן, עמ' 274), וראו גם אפשטיין (ציון בהערה הקודמת), ולחלן, הערה 24.

ה, מסוף משנה א עד סוף משנה ד, לא מצאנו חליל! ¹⁴ שנינו שם: "והלויים בכנורות ובנבלים ובמצללים ובחצוצרות ובכלי שיר בלא מספר", ואפשר שבין כלי השיר הללו היו גם חלילים, אך הם ודאי לא היו עיקר במעמד זה, וקשה להבין למה כונתה שמחת בית השואבה המפוארת כולה "חליל" סתם במשנה סוכה ד א.

2. "בית השואבה" צריך, לכאורה, להיות השילוח, המקום שממנו שואבים את המים, אך חגיגות אלו מתרחשות בעזרה של המקדש. גם אם נקשור בין הטקס לבין ניסוך המים, היה להם לקרוא לשמחה "שמחת השואבה", אבל "בית השואבה" אינו מסתבר ככינוי למקדש או לעזרה, וממילא אין להבין למה קראו לשמחה לכבוד השאיבה "שמחת בית השואבה". מסיבה זו ניסה אברהם גייגר להפריד בין הטקס כולו לניסוך המים. הוא העדיף את הכתיב המתועד היטב "שואבה" וראה ב"שואבה" לשון "שובה" בסורית, דהיינו 'אבוקה' לשיטתו, ופירש שמדובר בחגיגת אורים בסוכות שאין לה קשר עם ניסוך המים. ¹⁵ שאול ליברמן אימץ את דעתו של גייגר, ואף הצביע על נוסח "שובה" במשנה, ¹⁶ אך לאחרונה נדחתה עדות זו מכול וכול על ידי מ"צ פוקס. ¹⁷ אף המשמעות של המילה הסורית אינה ברורה כל צורכה, כפי שהראו כמה חוקרים. ¹⁸ י"נ אפשטיין העדיף אף הוא את הגירסא "שואבה" ופירש אותה "מים שאובים". ¹⁹ לדעתו חוגגים לא את שאיבת המים מן השילוח אלא את ניסוך המים השאובים במקדש עצמו. ²⁰ אך אילו הייתה החגיגה לכבוד ניסוך המים השאובים, ולא לכבוד שאיבת המים, היה צריך לחגוג בבוקר, בשעת הניסוך! וגם לפי גירסאות אלה ודעות אלה היה צריך להיות שם הטקס "שמחת השובה" או "שמחת השואבה". אי אפשר להבין למה נקרא המקדש או העזרה "בית השובה" או "בית השואבה" על סמך הדלקת לפידים או ניסוך מים בסוכות: כלום קוראים למקדש ביום הכפורים "בית הכפורים" או בפסח "בית הפסח" או "בית העומר"? ²¹

3. לפירוש זה, תיאור התהלכה קטוע. תיאור שמחת בית השואבה במשנה סוכה ד ד מסתיים בהפניית הגב אל שער העזרה, ואילו תיאור ניסוך המים במשנה סוכה ד ט מתחיל בשילוח, ולא שנינו שם שהגיעו לשילוח מן המקדש, דרך שער המזרח. ²¹ למעשה, עצם ההנחה שיצאו מן השער התחתון וצעדו אל עבר השילוח סותר את הפשט של משנה סוכה ד ד אשר לפיו הפנו את הגב אל השער והפכו את פניהם למערב ואמרו "אנו ליה, וליה עינינו". תיאור זה מסתבר כסיום חגיגי לטקס, אך לא כקידה קצרה לפני שמפנים שוב את הגב לקודש הקודשים וממשיכים בצעדה מזרחה מחוץ למקדש לכיוון השמש העולה.

מסיבות אלו נראה ש"חליל של בית השואבה" המקורי, המוזכר במשנה סוכה ד א (רישא), לא היה "שמחת בית השואבה" המתוארת במשנה סוכה ד א (סיפא-ד. מדובר בשני רבדים שונים של המשנה שיסודם בשני תיאורים, משתי תקופות שונות. משנה סוכה פרק ד, והרישא של משנה א מפרק ה, עוסקות ב"חליל של בית השואבה" המקורי, ואילו מן הסיפא של משנה א עד משנה ד מפרק ה מדובר בטקס משנה, "שמחת בית השואבה", שתפס את מקומו של הטקס המקורי. "חליל בית השואבה" המקורי היה החליל שליווה את שאיבת המים בשילוח ואת

14 כפי שהעיר רובנשטיין (לעיל, הערה 12), עמ' 143-144; וראו הערה 148 שם.

15 ראו לעיל, הערה 4.

16 ראו לעיל, הערה 5.

17 פוקס (לעיל, הערה 2), עמ' 173-216; במיוחד עמ' 178-179 שם.

18 J. Hochman, *Jerusalem Temple Festivities*, London 1910; אפשטיין (לעיל, הערה 2), עמ' 322, הערה 3; ראו גם ציונים נוספים אצל פוקס, שם, עמ' 176, ובהערות 23-27 שם.

19 אפשטיין שם, עמ' 320-322, וראו תיעוד נוסף אצל פוקס, שם, עמ' 174. אפשטיין ראו בנוסח זה "מסורת ישנה של כתיב א"י" (י"נ אפשטיין, "גמולות", תרביץ ח [תרצ"ד], עמ' 387), אך מן הניתוח של מכלול העדות לביטוי שערך פוקס עצמו (שם, עמ' 179-202) מתברר שמסורת ארץ ישראל וסורא הייתה "שואבה", ואילו מסורת פומבדיתא הייתה "שואבה", שואבה.

20 אפשטיין (לעיל, הערה 2), עמ' 321 מציין לבבלי תמורה יב ע"ב ולירושלמי ערלה ב ג, סב ע"א. אבל הלשון "שואבה" אינה משמשת אלא לזרם של מים שאובים, מה שאינו מתאים למי הנסך שלנו האגורים בצלוחית. פוקס (לעיל, הערה 2) פירש על פי הבבלי והירושלמי שהביטוי "שואבה" שאוב מישעיה יב ג, "ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה", והכוונה היא למקום שאיבת הישועה והרוח, דהיינו: בית המקדש.

21 ובוה יש יתרוך לפירוש רש"י (ואחרים – ראו לעיל, הערה 12), הרואה בשתי התהלכות צעדות נפרדות, כשתקיעת הכהנים בעזרה סימנה לאחרים ללכת ולשאוב מים מן השילוח. אך גם פירוש זה קשה, מטעמים הלכתיים ולוגיסטיים; ראו תוספות סוכה נא ע"ב, ד"ה קרא הגבר, וההפניה לדברי רובנשטיין לעיל, הערה 12.

התהלכות מן השילוח אל המקדש לצורך ניסוך המים,²² כפי שליווה חליל את תהלכות הבאת הביכורים למקדש (משנה ביכורים ג ד). חליל זה לא נהג בשבת או ביום טוב משום שאסור היה לנגן מחוץ למקדש בשבת או ביום טוב.²³

אם כן, "חליל של בית השואבה" לחוד ו"שמחת בית השואבה" לחוד. בית השואבה המקורי היה השילוח, מתקן המים הגדול שבנה חזקיהו כדי להטות את מי הגיחון אל תוך בִּרְכָה בתחומי העיר ירושלים כדי "לשלח" את מי הגיחון העירה, כדי "לשאוב" את מי הגיחון אל תוך בִּרְכָה השילוח. שילוח היינו שאיבה, שילוח היינו שואבה. החליל של בית השואבה היה חליל שליווה את מילוי "מי החג" בשילוח בימי חול המועד סוכות. טקס מי החג המקורי נפתח בחליל של בית השואבה, דהיינו מילוי המים והבאתו למקדש בליווי חליל, והסתיים בניסוך המים על גבי המזבח. הטקס המקורי הוא המתואר במשנה סוכה ד ט – ה א (רישא).²⁴

בשלב מסוים המירו את החליל של בית השואבה בחגיגה לילית בתחומי המקדש עצמו, שקראו לה "שמחת בית השואבה", והיא המתוארת במשנה סוכה סוף משנה א עד משנה ד. לדברינו, שלב זה התרחש סמוך לאחר ימי הורדוס, והיווה תחליף לחגיגות חנוכה במקדש שבימי הורדוס. מכאן הדגש על "אור בית השואבה".²⁵ בימי הורדוס נהגו להדליק אורים גדולים בעזרה בחנוכה: לכבוד התקופה, לכבוד מלכות הורדוס ולכבוד בית המקדש שנבנה מחדש על ידי הורדוס. בחנוכה ההרודיאני הדליקו נרות לכבוד השמש העולה והשתחוו מזרח, לכיוון השמש העולה.²⁶ בתקופה שלאחר הורדוס החליטו להמשיך ולקיים חגיגה שנתית במקדש, אך העבירו אותה מחנוכה לסוכות. למועד זה אין קשר לשמש או להולדת השמש,²⁷ וממילא אין לאור בהקשר זה קונוטציות פגניות. מועד זה הוא "החג", הרגל שבו עולים יותר יהודים למקדש מכל מועד אחר,²⁸ ולכן הוא מועד טבעי לחגיגה עממית המונית. סוכות הוא גם החג שלגביו נאמר "ושמחת בחגך". את החזרה בתשובה מן החגיגה הפגנית למחצה של הורדוס הדגישו בסיום החגיגי של הטקס החדש: תהלכות עם חצוצרות לכיוון המזרח, אולי שריד מחגיגות חנוכה אל עבר השמש העולה בימי הורדוס, אבל עם "אחורה פנה" פתאומי ומרשים בסוף הטקס, והצהרה: "אבותינו שהיו במקום הזה... ואנו ליה, וליה עינינו".

על משמעות הגירסאות "שואבה" ו"חשובה", ודברי רב יהודה, רב עינא, מר זוטרא ורב נחמן בר יצחק (כך לפי רוב העדים) בסוגיא שלנו נעמוד להלן, בעיוני הפירוש.

עיוני פירוש

[1] איתמר, רב יהודה ורב עינא. חד תני: שואבה, וחד תני: חשובה

על מחלוקת זו בנוסח המשנה העיר י"נ אפשטיין כדלהלן:

רב יהודה "שנה" (ה)שואבה, ("בית", מקום) "מים שאובים", כי "שובה" פירושה "מים שאובים"... אלא שהבליעו אות א' וביטאו "השואבה", כמו "השובה", ואף כתבוה כך כמו שהיא כתובה בכ"י [של פירוש המשניות לרמב"ם] תימן...

22 וכפי שהציע י' הוכמן (לעיל, הערה 18), עמ' 63, אלא שלדעת הוכמן ניגנו בחליל במקור בתהלכות "אל השילוח ובחזרה", והחגיגה לדעתו הייתה לכבוד הצלחת שהביאו מן המקדש, ואותה כינו "בית השואבה". הוכמן מושפע מתיאור שמחת בית השואבה המאוחרת ומן השילוב המקובל בין צעדה זו לבין זו של ניסוך המים, אך מן התיאור במשנה סוכה ד ט עולה, כאמור, שטקס ניסוך המים התחיל בשילוח.

23 בשבת כלל לא מילאו את המים מן השילוח, כפי ששינו במשנה סוכה ד י, וביום טוב הסתפקו במילוי המים ללא חליל, אם כי תקעו והריעו ותקעו בחצוצרה כשהגיעו למקדש, משום ששבות הותרה במקדש (ראו משנה עירובין י יא-טו).

24 ואף משנה סוכה ה ה שייכת לרובד זה. מסתבר שהתקיעות בשער העליון ובשער התחתון שבמשנה זו מתייחסות לפתיחתן של שני השערים הללו, ולא לתהלכות. ראו להלן, הדיון בפרק ה, סוגיא יד, "על גבי המזבח".

25 תיאור המנורות במשניות ב-ג, "ולא היתה חצר בירושלים שאינה מאירי מאור בית השואבה" (משנה ג), "באבוקות של אור" (משנה ד), והשוו תוספתא סוכה ד ד (מהד' ליברמן, עמ' 272): "שמונה אבוקות של אור".

26 ראו לעיל, ליד הערה 9.

27 היו ניסיונות לקשור בין שמחת בית השואבה ליום השוויון (תקופת תשרי); ראו ציונים אצל רובנשטיין (לעיל, הערה 12), עמ' 138-139, הערה 133, ועמ' 141, הערה 141, אך אלה אינם משכנעים, ועל כל פנים ישנם שני ימי שוויון בשנה, ואלו אינם "יום הולדת השמש".

28 רובנשטיין, שם, עמ' 100, ובמקומות רבים בספר.

ורב עינא "שנה" "חשובה", מכיון שגם בארץ ישראל, גם בבבל, החליפו ח' בה'... כך העתיקו בשבעים דה"א ג כ חשבה: Asoube (כ"י B), וכך תמיד במנדעית: השיב, מיתחשיב (חשיב, מיתחשיב), ורגיל בבבלי, כמו הורדי – חורדי, הרסנא – חרסנא, ועוד. על ידי חילוף ביטויים זה פירש רב עינא "השובה" = "חשובה" מלשון חשיבות.

וודאי שפירושה ונוסחה העיקרי הוא: השאובה, כמו שהיא כתובה ברובם המכריע של הנוסחאות, ו"שאובתא" של תרגום יונתן מוכיח.

חילוף זה "שאובה" – "חשובה" נמצא גם במקום אחר, אבל להיפך, "שאובה" במקום "חשובה":

בת"כ אחרי פ"ז ה"כ רומי: מה מלאכה האמורה במלאכת המשכן <מלאכה> שיש עמה שאובה אף מלאכה האמורה כאן <מלאכה> שיש עמה שאובה (במקום "חשובה שבדפוס "מחשבה" שבילקוט ומה"ג), וכן במכילתא דרשב"י שמו יב טז (הופמן 16) בקטע לניגוד: מה מלאכה אמורה במשכן מלאכה שיש עמה שאובה אף מלאכה האמורה כאן מלאכה שיש עמה שאובה (במקום "מחשבה" שבהו' הופמן שם = מה"ג הו' הופמן שם, 103). במקום "חשובה" (שם כמו "נבואה", "רפואה") במובן "מחשבה באה איפוא כאן "שאובה": אפשר שגרם כאן להבלעת אות ח' (ה') אף ה' של "עמה" שלפניה.

כשם שהחליפו "חשובה" ב"שאובה" בת"כ ומכיל' דרשב"י, כך החליפו איפוא "שאובה" ב"חשובה" במשנתנו.²⁹

אך פירושו של אפשטיין מוקשה. נוסח המשנה שלפנינו, אליבא דאפשטיין, הוא "בית השאובה", בה"א הידיעה, ואילו האמוראים שנו "שאובה" או "חשובה". וממה נפשך, אם גרסו שניהם "בית ה-", ולא הובאו בסוגיא אלא חילוקי הדעות ביניהם באשר לצורה הבסיסית של המילה המופיעה במשנה ביידוע, קשה הגירסא "חשובה", שהרי לשיטת אפשטיין גירסא זו כוללת כבר את ה"א הידיעה, ששובשה לחי"ת. ואם גרסו שניהם "בית", ללא ה"א הידיעה, אזי לא מצאנו כלל בין האמוראים מי ששנה את המשנה כלשונה: אחד שנה "בית שאובה", ללא ה"א הידיעה, והאחר גרס "בית חשובה", עם ה"א הידיעה ששובשה בחי"ת אך ללא האל"ף השורשית! זאת ועוד: ה"א הידיעה מתבקשת בביטוי שבמשנה; מבחינה תחבירית היידוע מתבקש כאן, שהרי מדובר בפרשנות למילה המיודעת "החליל" שבמשנה סוכה ד א; המשפט "החליל חמשה וששה – זהו חליל של בית שאובה/חשובה" אין לו משמע.

מסיבה זו אפשטיין מביא את דברי "רב יהודה"³⁰ בלשון "(ה)שאובה", אך הה"א אינה מתועדת בדבריו אף לא באחד מעדי הנוסח של הבבלי. נמצינו למדים שמי שהבליע את האל"ף השורשית גרס את החי"ת, או את ה"א הידיעה ששובשה לחי"ת, ואילו מי שגרס את האל"ף השורשית השמיט את ה"א הידיעה שבראש המילה. כלום מדובר בצירוף מקרים?³¹ אף המובאות ממדרשי ההלכה בעניין מלאכה ביום טוב מוכיחות ש"חשובה" אינה תחליף ל"הש(א)ובה" אלא ל"שאובה", שכן שם אין לנו עניין לה"א הידיעה כלל, וכשאפשטיין מיישם את העניין לענייננו במשפט האחרון שבמובאה לעיל הוא נאלץ לכתוב "כך החליפו איפוא 'שאובה' ב'חשובה' במשנתנו", אף על פי שלשיטתו החליפו "השאובה" ב"חשובה", ולא כפי שכתב.

לכן נראה ששתי גירסאות האמוראים בסוגיא שלנו מניחות את הצירוף "בית ה-" שבמשנתנו, עם ה"א הידיעה הרגילה בסמיכות, ולא הובאה בסוגיא אלא צורת הבסיס של הסומך שעליו נחלקו האמוראים; רב יהודה ורב עינא נחלקו אם יש לגרוס "חליל של בית השאובה" או "חליל של בית החשובה". הרי גם אפשטיין וגם פוקס מסכימים שגירסת פומבדיתא במשנתנו הייתה "השאובה", אלא שלאפשטיין זו גם הגירסא המקורית הארץ-ישראלית ואילו לפוקס הגירסא הארץ-ישראלית הייתה "השאבה" או "השאובה".

29 אפשטיין (לעיל, הערה 2), עמ' 321-322.

30 כך בדברי אפשטיין, אך מן הלשון "חד תני... וחד תני" משתמע ששמות בני הפלוגתא נמסרו עם המחלוקת, מבלי שהסתיים מי אמר מה, וכדרך התלמוד בכגון זה. ראו פוקס (לעיל, הערה 2), עמ' 190, הערה 119, המעיר גם שמבבלי סוכה מח ע"ב אפשר אולי לסיים שרב עינא הוא שגרס "שאובה", שכן רב עינא הוא המביא שם את הפסוק "ושאבתם מים בששון" (ישעיהו יב ג) כמקור לניסוח המים.

31 ואף לדברי ליברמן, שהנוסח המקורי הוא "השובה" וכפי שגורס אמורא אחד בחי"ת במקום ה"א, "חשובה", קשה הגירסא "שאובה", שהרי "השאובה" או "חשאובה" מיבעי.

לדברינו, כאמור, הגירסא המקורית הייתה "השואבה", והכוונה המקורית הייתה לשילוח, מקום שאיבת המים לניסוך. אך עם העברת הטקס למקדש, אך טבעי הוא שהדגש יעבור מפעולת השאיבה בשילוח אל המים השאובים הנסוכים על גבי המזבח במקדש, או הישועה השאובה מן המקדש עצמו, ולכן גרסו בבבל "השואבה". אך מה פשר הגירסא הפומבדיתאית החלופית, "החשובה"? הרי אי אפשר, לדברינו, לפרש שהחית היא שיבוש של ה"א הידיעה, מכיוון שהאמוראים הללו גרסו "החשובה", עם ה"א הידיעה וגם חית.

נראה שיש לחפש רמז למשמעות הגירסא "החשובה" בחילוף חשובה/שואבה שהביא אפשטיין ממדרשי ההלכה בעניין מלאכה. נביא כאן את מדרשי ההלכה במלואם. במכילתא דרבי שמעון בר יוחאי לשמות יב טז שנוי:

כל מלאכה לא יעשה בהם. יכול לא יקנב את הירק ולא ידיח את הכלים ולא יציע את המיטות? הרי אתה דן: נא' כן מלאכה ונ' להלן מלאכה במשכן. מה מלאכה <ה> אמורה במשכן מלאכה שיש עמה שאובה, אף מלאכה האמורה כן מלאכה שיש עמה שאובה.

ובספרא אחרי מות, פרק ז סימן ה:

וכל מלאכה לא תעשו. יכול לא יקנב את הירק ולא יציע את המטות ולא ידיח את הכוסות? ודין הוא: נאמר כאן מלאכה ונאמר מלאכה במלאכת המשכן. מה מלאכה האמורה במלאכת המשכן שיש עמה חשובה (נוסח כ"י רומי 30: "שואבה"), אף מלאכה האמורה כאן שיש עמה חשובה (כ"י רומי 30: "שואבה").

אפשטיין ראה בגירסא "חשובה" את הגירסא המקורית במדרש הלכה זה ופירש "חשובה" לשון "מחשבה", מלאכת מחשבת. אך קשה להבין מדוע קניבת ירק, הדחת כלים והצעת המיטה נחשבות מלאכות שאינן "מלאכת מחשבת". מה בין קניבת ירק לטחינת קמח, או בין הדחת כלים להלבנת צמר, או בין הצעת המיטה לבין מיחוק העור, בכל הנוגע לחשיבה? "מלאכת מחשבת" בכל מקום בהלכות שבת ויום טוב היינו מלאכה מתוכננת, מלאכה שאין בה פגם מבחינת הכוונה, ושיבוצה הוא בהתאם לכוונה שעמדה מאחוריה, ואילו כאן ברור שמה שמייחד את המלאכות הללו, ומה שמבדיל בינן לבין המלאכות האסורות בשבת וביום טוב, הוא הקלות שבעשייתן. אם כן, הרי מה שמתבקש אינו ביטוי כגון "מלאכה שיש עמה חשובה/חשיבה/מחשבה" אלא ביטוי כגון "מלאכה שיש עמה טרחה" או כיוצא בזה. לכן נראה שהצדק עם א"ה וייס שהציע לפרש "חשובה" במובן 'חשיבות' ולא במובן 'מחשבה'.³² נראה ש"חשיבות" כאן היא כינוי לטרחה. "מלאכה שיש עמה חשובה", או במילים שלנו "מלאכה חשובה", היא מלאכה הדורשת טרחה מרובה או כישורים ספציפיים, שלא כמו קניבת ירק, הדחת כלים או הצעת המיטה, מלאכות קלות יחסית שאינן "מלאכת אומן". דומה שאף הגירסא "שואבה" במדרשי ההלכה הללו עניינה טרחה, ושגירסא זו היא המקורית. מצאנו שהפועל antleo, "לשאוב מים" ביוונית, משמש בהשאלה לשון יגיעה, מאמץ וסבל, ואפשר שגם בעברית שימשה "שאיבה" או "שואבה" באופן מושאל במובן זה.³³ אפשר בנקל להבין כיצד מילה נדירה זו, "שואבה", הומרה ב"חשובה", לשון חשיבות – והיינו הך מבחינת המשמעות.

לפי זה יש לומר שהחילוף שואבה/חשובה במשנתנו יסודו במעבר הטקס מן השילוח אל העזרה. הביטוי "חליל של בית השואבה/השואבה" מובן כל עוד מפרשים ש"בית השואבה" הוא השילוח; משהועבר הטקס לעזרה שבמקדש, והפך מ"חליל של בית השואבה" ל"שמחת בית השואבה", אבד הקשר לשאיבת מי הנסך. היו שגרסו "בית השואבה" והעבירו את הדגש מן השאיבה אל המים השאובים הניסכים על גבי המזבח; היו שפירשו שהמקדש עצמו הוא "בית השואבה/השואבה", במובן "מעייני הישועה" שמהם שואבים רוח הקודש, ואחרים המירו את הלשון "בית השואבה" בביטוי הדומה בהגייתו "בית החשובה", במובן "בית החשיבות", הבית

32 ראו במהדורתו לספרא דבי רב עם פירוש הראב"ד, עמ' פג, הערה צ.

33 יש שהצביעו על קשר בין השורשים שא"ב ושא"ף (ראו L. Koehler and W. Baumgartner, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, tr. and ed. M. E. J. Richardson, volume IV, Leiden 1999, p. 1375), ואפשר שגם בעברית השאיבה משמשת מטפורה ליגיעה ולליאות שאליהן מתלוות נשיפה ושאפת רוח.

החשוב, בית המקדש, ממש כפי שעשו לביטוי המוקשה "מלאכה שיש עמה שאובה" שבמדרשי ההלכה בעניין איסור מלאכה ביום טוב.

[2-4] אמר מר זוטרא: מאן דתני שואבה לא משתבש, ומאן דתני חשובה לא משתבש. מאן דתני שואבה לא משתבש – דכתיב ושאתם מים בששון. ומאן דתני חשובה לא משתבש – דאמר רב נחמן <בר יצחק>: מצוה חשובה היא, ובאה מששת ימי בראשית

כאמור לעיל, מחלוקת רב יהודה ורב עינא משקפת את המעבר במשמעות "בית השואבה" מן השילוח אל המקדש. המובן המקורי של "בית השואבה" או "בית השאובה" היה השילוח, ועם מעבר השמחה מן השילוח למקדש פירשו את הביטוי מחדש מלשון שאיבה רוחנית, או המירו אותו בביטוי "בית החשובה". חכמי פומבדיתא, רב נחמן בר יצחק ומר זוטרא, שפעלו בהפרש של כמה דורות, ביקשו להסביר את הביטויים הללו. מר זוטרא הסביר את הקשר בין "שואבה" לבית המקדש על סמך הפסוק "ושאתם מים בששון" (ישעיהו יב ג), ואילו רב נחמן בר יצחק, שכנראה לא היה מודע לשימוש הנדיר במילה "חשובה" במכילתא דרבי שמעון בר יוחאי ובספרא כשם עצם מופשט במובן חשיבות, פירש את המילה כצורת הנקבה של הבינוני הפעול "חשוב". אך מכיוון ש"חליל" הוא שם עצם ממין זכר נאלץ רב נחמן בר יצחק להניח את קיומו של שם עצם סמוי במשפט, "מצוה". "חליל של בית החשובה" פירושו "חליל של בית, מצוה חשובה ובאה מששת ימי בראשית", ו"שמחת בית השואבה" פירושה "שמחת בית, מצוה חשובה ובאה מששת ימי בראשית".

נראה שדברים אלו של רב נחמן בר יצחק הם גלגול של הסבר אחר לביטוי "בית החשובה", ולפיו בית המקדש עצמו "חשוב ובא מששת ימי בראשית", וכלשון בראשית רבה פרשה א, סימן ד (מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 6):

ו' דברים קדמו לבריית עולם, יש מהם שנבראו ויש מהם שעלו במחשבה להבראות, התורה וכסא הכבוד נבראו, התורה דכת' י"י קנני ראשית (משלי ח כב), כסא כבוד דכת' נכון כסאך מאז וגו' (תהלים צג ב), האבות עלו במחשבה להבראות דכת' כבכורה בתאנה בראשיתה ראיתי אבותיכם (הושע ט י), ישראל עלו במחשבה דכת' זכור עדתך קנית קדם (תהלים עד ב), בית המקדש עלה במחשבה דכת' כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו (ירמיה יז יב), שם המשיח עלה במחשבה דכת' לפני שמש ינון שמו (תהלים עב יז).

כפי שהוכיח מ"צ פוקס, "חשוב מששת ימי בראשית" ו"עלה במחשבה מששת ימי בראשית" היינו הך. לשון התוספתא ברכות ה לא (מהד' ליברמן, עמ' 31-32) היא: "האש והכלאים אינן מששת ימי בראשית אבל חשובין מששת ימי בראשית", ופשר הדבר מתברר מתוך המקבילה בירושלמי ברכות ח ה, יב ע"ב: "האש והכלאים אף על פי שלא נבראו מששת ימי בראשית אבל עלו במחשבה מששת ימי בראשית". הרי שלגבי דברים שעלו במחשבתו של הקב"ה מששת ימי בראשית, אך הוצאתם לפועל הושארה לבני אדם, ניתן לומר שהם "חשובין מששת ימי בראשית" והם "עלו במחשבה מששת ימי בראשית".³⁴

לפי זה יש להניח שעם המעבר מ"חליל של בית השואבה" שבשילוח ל"שמחת בית השואבה" שבעזרה היו שהמשיכו לכנות את השמחה "שמחת בית השואבה/השאובה", ואלו פירושה מחדש על פי ישעיהו יב ג, והיו שהחלו לכנות את השמחה "שמחת בית החשובה". נראה שהמשמעות המקורית של הביטוי הזה הייתה "שמחת בית החשיבות", וכפי שמפרש א"ה וייס בפירושו לשם העצם המופשט "חשובה" שבספרא אחרי מות, פרק ז סימן ה. אך אחרים הסבירו "בית החשובה" במובן 'הבית החשוב ובא מששת ימי בראשית', כלומר, הבית שעלה במחשבה להיבראות כבר מששת ימי בראשית, ונראה שאף הם פירשו את המילה "חשובה" כשם עצם מופשט, במובן "מחשבה". אף רב נחמן בר יצחק גרס "החשובה" ופירש "עלה במחשבה", אלא שהוא תפס את המילה "חשובה" כתואר השם וביקש להסביר את חוסר ההתאמה בינו לבין שמות העצם הנלווים אליו, "חליל" או "בית". והנה מצאנו שלא זו בלבד שבית המקדש עלה

במחשבה להיבראות מששת ימי בראשית, אלא אף השיתין שמתחתיו נבראו מששת ימי בראשית,³⁵ וחיבור קמאי זה בין השיתין לבין המזבח הוא היסוד למצוות ניסוך המים. נראה שהחיבור בין בית המקדש, שעלה במחשבה להיבראות בערב שבת בין השמשות, והשיתין, שאכן נבראו מששת ימי בראשית, הולידו אצל רב נחמן או רב נחמן בר יצחק את הרעיון שהמצווה הקשורה במקדש ובשיתין, מצוות ניסוך המים, והשמחה והחליל הנלווים אליה, עלו אף הם במחשבה בששת ימי בראשית, וזו היא הנקראת "חליל של בית החשובה" או "שמחת בית החשובה", דהיינו החליל והשמחה של המצווה שעלתה לפניו במחשבה מששת ימי בראשית.³⁶

[4] רב נחמן

כך הגירסא בדפוסים ובכתב יד מינכן 95. בכ"י לונדון, בכ"י וטיקן 134 ובכתבי היד התימניים: "רב נחמן בר יצחק", וכן נראה, שהרי הסבר זה לגירסא "חשובה" מובאת על ידי מר זוטרא כהמשך להסבר שלו לגירסא "שאובה", ומן הסתם הביא מר זוטרא כאן מדברי קודמו בתפקיד ראש ישיבת פומבדיתא, רב נחמן בר יצחק.

גירסא שלישית, גירסת ליתא, מופיעה בכ"י מינכן 140 ובכ"י אוקספורד 366. לגירסא זו מר זוטרא עצמו נימק את שתי הגירסאות, וכדרכן של סוגיות "חד תני... וחד תני... מאן דתני... לא משתבש... ומאן דתני... לא משתבש". קל להבין כיצד הושמט שמו של רב נחמן בר יצחק כדי להתאים את המקרה הזה למתכונת הרגילה של "חד תני... וחד תני... מאן דתני... לא משתבש... ומאן דתני... לא משתבש", בין אם מדובר באשגרה מן המקרים ההם, שבהם לא משורבב שמו של אמורא נוסף, ובין משיקולים עניינים: הרי מר זוטרא פעל בסוף ימי האמוראים, כמה דורות לאחר רב נחמן בר יצחק, וניתן בנקל לשאול: כלום במשך הדורות הללו סברו שרק מאן דתני "חשובה" לא משתבש, ואילו מאן דתני "שאובה" משתבש?

מצוה חשובה היא ובאה מששת ימי בראשית

כך בדפוסים, אך בכל כתבי היד "מצוה חשובה ובא[ה] מששת ימי בראשית", וכפי שמצאנו ביטויים כיוצא בזה: "סדורות ובאות מששת ימי בראשית" (בבלי שבת פט ע"ב); "המשומר ובא מששת ימי בראשית" (ראש השנה יא ע"ב); "המיוחד ובא מששת ימי בראשית" (בכורות יז ע"א). כאמור לעיל, "חשובה ובאה מששת ימי בראשית" פירושה 'עלתה במחשבה כבר מששת ימי בראשית', ו"ובאה" משמשת במובן 'כבר': המחשבה – היינו התכנון – של המצווה הזאת הייתה בששת ימי בראשית, ונמשכה ובאה עד לביצוע המצווה בימי הבית.

35 ראו ירושלמי סוכה ד ז, נד ע"ד; בבלי סוכה מט ע"א; וראו לעיל, הדיון בפרק ד, סוגיא כו, "חמוקי ירכיך".

36 ראו גם פוקס (לעיל, הערה 2), עמ' 192-195.